

Սերգեյ ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ

ԿՐԱՎՈՐԱԿԱՆ ԿԱՌՈՒՅՑԻ ՀԻՄՆԱԲԱՂԱԴՐԻՉՆԵՐԻ ՓՈԽԴԱՍՍՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԵՐԵՆՈՒՄ

Մասնագիտական գրականության մեջ այս կառույցները հայտնի են մահ *կրավորած* անունով, որպես *ներգործած* կառույցների շարահյուսական հոմանիշներ¹: Օրինակներ. Մայր ծնաւ գորդի – Որդի ծնաւ ի մարտ, Քամին բացեց դուռը - Դուռը բացվեց քամուց և այլն: Ընդ որում, եթե ներգործած կառույցն ունի *ենթակա - ստորոգյալ – ուղիղ խնդիր*, ապա կրավորածը՝ *ենթակա - ստորոգյալ – ներգործման խնդիր* նույնպես եռանդամ կաղապարը, որում ներգործական բայ-ստորոգյալի քերականական ենթական (մայր, քամին) վերածվում է կրավորական բայի քերականական խնդրի (ի մարտ, քամուց), որ տրամաբանորեն գործողություն կատարողն է և «ցույց է տալիս մի առարկա, որի գործողությունը ենթական կրում է իր վրա, այսինքն ենթական ազդվում, ներգործվում է կամ իբրև արդյունք առաջ է գալիս գործողությունից»,² իսկ ներգործական կառույցի ուղիղ խնդիրը (գորդի, դուռը)՝ կրավորական կառույցի քերականական ենթական է (որդի, դուռը)՝ գուրկ գործող լինելու հատկանիշից, ենթակա, որից, ինչպես նշում է Գ. Ջահուկյանը, «գործողությունը օտարվում է»:³ Ուղիղ խնդրի մասն՝ ներգործման խնդիրը և «բայի ներխուսքի մասային իմաստով և սեռով այնանավորված «ոչ ընդհանուր կամ հատուկ լրացում է»⁴ և շնորհիվ այն կարևոր դերի, որ ունի այդպիսի նախադասությունների քերականական կառուցվածքի ավարտումության, նրանցով հաղորվող մտքի լիարժեքության, այլև նրանցում շարահյուսական միավորների փոխդասավորության կարգավորման տեսակետից, կրավորական կառույցի հիմնական միավորներից մեկն է: Մա նշանակում է, որ եթե ներգործած կառուցվածքի նախադասություններում շարահյուսական առանցքի հիմնաբաղադրիչներ էինք համարում ենթակայից և ստորոգյալից բացի մահ ուղիղ խնդիրը,⁵ ապա դրանց հետ շարահյուսորեն համանշավոր կրավորած կառույցներում այդպիսիք պիտի դիտվեն ինչպես ենթական, կրավորական սեռի բայ-ստորոգյալը, այնպես էլ ներգործման խնդիրը: Ըստ այսմ՝ հայերենի կրավորած լրիվ կառույցներում հնարավոր ենք համարում շարահյուսական հիմնամիավորների փոխդասավորության բոլոր վեց տարբերակները՝ SPO, SOP, PSO, POS, OPS, OSP: Ի դեպ, ինչպես այլ լեզուներում, հայերենում ևս լրիվ (եռանդամ) կրավորած կառույցները համեմատաբար փոքրաթիվ են, դրան հակառակ՝ ակնհայտ է երկանդամ (հիմնականում *ենթակա-ստորոգյալ* հիմնաբաղադրիչներով) կառույցների քանակական գերազանցությունը: Մ.Ասատրյանը այս առիթով նշում է. «Կրավորական կառուցվածքի նախադասությունը՝ ի հակադրություն ներգործական կառուցվածքի նախադասության, լայն հնարավորություններ ունի միշտ կամ համարյա միշտ չիղջատակելու գործողություն կատարողին՝ անգամ այն դեպքում, երբ այդ գործողություն կատարողը հայտնի չէ խոսողին»:⁶

Թեև լրիվ կրավորած կառույցների հիմնաբաղադրիչների փոխդասավորության վերոհիշյալ բոլոր վեց տարբերակներն էլ մեր լեզվի հին, միջին և նոր գրական վիճակներում վկայված են, սակայն մեր կողմից նույնաձևով բնագրային հատվածների վիճակագրական ուսումնասիրության տվյալների վերլուծության հիման վրա կարելի է աներկբա պնդել, որ հայերենի բոլոր գրական վիճակներին առավել բնորոշ, ամենա-

¹ Տե՛ս Վ.Առաքելյան, *Ժամանակակից հայերենի հոլովների և հոլովական կապակցությունների իմաստային առումները*, Եր., 1957, էջ 135; Ն.Պատմասյան, *Շարահյուսական հոմանիշները ժամանակակից հայերենում*, Եր., 1974, էջ 118-121; Հ. Հարությունյան, *Կատակարումը ժամանակակից հայերենում*, Եր., 1983, էջ 175 և ուրիշներ:

² Մ. Ա թ է դ յ ա ն, *Հայոց լեզվի տեսություն*, Եր., 1965, էջ 375:

³ Գ. Ջ ա հ ու կ յ ա ն, *Ժամանակակից հայերենի տեսության հիմունքները*, Եր., 1974, էջ 268:

⁴ Հ. Հ ա թ ո թ յ ո Ւ Մ յ ա ն, *Նշվ. աշխ.*, էջ 111:

⁵ Մ. Հ ա յ Ր ա պ ե տ յ ա ն, *Հայերենի անցողական կառույցների շարահյուսության մի քանի հարցեր*, ԳԱԱ ՇՀՀ կենտրոնի Գիտական աշխատություններ, հ. 1, Եր., 1998, էջ 99:

⁶ Մ. Ա ս ա տ Ր յ ա ն, *Բայի սեռերը ժամանակակից հայերենում*, Եր., 1959, էջ 135:

գործածական տարբերակները դրանցից երկուսն են՝ SPO և SOP, ընդ որում՝ առաջին տարբերակն ունի գործածության ակնհայտորեն ավելի բարձր հաճախականություն:

Ներկայացնենք կրավորաձև եռանդամ կառույցների հիմնաբաղադրիչների փոխդասավորության բոլոր տարբերակային դրսևորումները հայերենի գրական վիճակներում.

ա. Ենթակա → ստորոգյալ → ներգործման խնդիր (SPO) գծային հաջորդականություն

Այս տարբերակը գրաբար բնագրերում եռանդամ կրավորաձև կառույցների ամենահաճախական դրսևորումն է (ներ հաշվումներով՝ միջին հաշվով 100-ից 33 դեպքերում). Օրինակներ՝ *Մոքա ծնան նմա ի դստերէն* /Ա.Մնաց., Բ/: *Երկիր լուսատրեցաւ ի փառաց* նորա /Յայտն., ԺԸ/: *Վէմք խորտակեցան ի նմանէ* /Լատում, Ա/: *Խնորեալք եփեսցին յառաջնոց* /Գևտ., ԻԳ/: *Խորք խռովեցան ի ձայնէ* ջուրց /Մաղմ., ՀԶ/: *Հոգին առաքեցաւ Հարբն և Որդուլն* /Ազաթ., 665/:

Այս առումով գրաբարին բավականին հարազատ է նաև միջին գրական հայերենը, այն տարբերությամբ, որ այստեղ վերոհիշյալ եռանդամ տարբերակի գործածության հաճախականությունը գրաբարի համեմատությամբ մի փոքր թուլանում է (միջին հաշվով 100-ից 31 դեպքեր):

Օրինակներ՝ *Մա ... դիրաւ իմանի կարդացողին* /ՊԱԴ, 406/: *Խասան կոտորեցաւ ի Չիթադէն* /ԺԵՀՀԶԲ, 351/: *Եւ քէ ոք...տուժվի ի դարպասէն* /ԳՄԻ, 23/: *Բնութիւն արգիլեցաւ ի շոգերոյն* /ՄՀԶՄ, 13/: *Շատ զօրաւոր մարդիք խարուին ի տկարաց* /ԼՄԺԱՎ, 420/: *Օձն պարարտանայ ի հոտոյն* /ԼՄԺԱՎ, 235/: *Որք...տանջին խաւարով* /ՀԵ, 187/: *Ագրան ... հպարտացաւ ի սուտ գովութիւնն* /ԼՄԺԱՎ, 29/:

Գրական արևմտահայերենը կրավորաձև եռանդամ կառույցներում հիմնաբաղադրիչների փոխդասավորության SPO տարբերակի գործածական ակտիվության տեսակետից նկատելիորեն զիջում է գրաբարին, նույնիսկ միջին գրական լեզվին: Այլ խոսքով՝ գրաբարի համեմատությամբ միջին հայերենում շարադասական այս տարբերակի գործածության նվազման գրեթե աննկատելի միտումը արևմտահայերենում ստանում է բավականին ցայտուն դրսևորում (միջին հաշվով՝ 100 օրինակներից ընդամենը 25-ը): Այնուհանդերձ, այս տարբերակը արևմտահայերենում ևս, ինչպես կտեսնենք ներքևում, շարունակում է մնալ եռանդամ կրավորաձև կառույցի հիմնական շարադասական տարբերակներից մեկը:

Օրինակներ՝ *Տղան հետզհետէ տարուեցաւ անոնց ընկերութեանը* /ԵԵ, 269/: *Ես արբեցած կը տարուիմ աղբիւրներում* երգեցիկ /ՄԲ, 328/: *Զօրավարն գերի բռնուեցաւ Թորոսէն* /ԾԵ, 203/: Ասիկա բաւ կ'լլայ, որ *մանկուհին* քանի մը ժամ ետքը *վարակուի* մահացու *հիւանդութենէն* /ԵՕԵԺ, 4, 331/: *Պաշտպանեալներս կը կեղեքուին* օտար տղայէ մը /ԱԾՍԶՍ, 176/: *Խեղճ տղան պատուհասուած էր* նաև այլ *հիւանդութեամբ* /ն. տ., 21/: *Գիւղը* ամբողջովին *գրաւուած էր տոթթորով* և իր շնորհալի *ասպնջականուհիովը* /ԵԵ, 348/: Իր գրական *արժանիքները* կասկածի ներքեւ *կ'իյնային* նոր հասնող քննադատներէ *ռմանց կողմէ* /ԶԳՀ, 85/:

Նույնը չի կարելի ասել գրական արևելահայերենի հետ կապված, որի մեջ եռանդամ կրավորական կառույցի հիմնաբաղադրիչների փոխդասավորության SPO տարբերակը ամենագործածականն է (42 %) հայերենի բոլոր մյուս գրական վիճակների համեմատությամբ, և այդ հարցում արդի հայերենը զգալիորեն գերազանցում է նույնիսկ հին գրական լեզվին, որտեղ վերոհիշյալ տարբերակը ուներ ամենաբարձր (33 %) հաճախականություն:

Օրինակներ՝ Որքան այսպիսի *դժբախտներ զոհվել են* քո չար *կրքերին* և քո անիրավ *փառասիրությանը* /Բ, 7, 428/: Ահա *պոետն* էլ պատրանքով հարբած՝ *Գերվեց* մի անգամ ժպտուն *աչքերի* /ՀԹ, 1, 240/: *Խելքս է տարվել* քո *ալ-վարդին* /Իս., 1, 239/:* Մամվելը շատ սիրված էր ժողովրդից /Բ, 7, 70/: Այդ *սրիկաները վարձված են* *Ղուլամյանից*

* Ի դեպ, միանգամայն իրավացիորեն տրականով ներգործման խնդիրը այսօր համարվում է արդի հայերենի համար գործածությունից դուրս եկող, գերազանցապես հնաժամ: Այս մասին մանրամասն տես Վ. Առաքելյան, *նշվ. աշխ.*, էջ 109; Վ. Զոսյան, *Ժամանակակից հայերենի բառակապակցությունները*, Եր., 1975, էջ 230:

/Շիրվ.,4,158/: Ոչ մի զեղեցիկ կին կամ աղջիկ չազատվեցավ նրանց ձեռքից /Մուր.,4,70/: Նրա առաքինության ու պարկեշտության զգացումը վիրավորվում էր այդ ծառաների ներկայությունից /Շիրվ.,3, 99/: Իսկ զաղթական ժողովուրդը կոտորվում էր սովից, ցրտից /Բակ.,13/: Բոլոր ռուս գրողները ներշնչված են նրանից մինչև այսօր /Իս.,4,24/: Լուսինը խանգարվում էր միայն գրքացի կիսաձայն ընթերցումով /ՆԴ.,1,17/: Մենք բոլորս ... կախարդված ենք նրա Ապոլոնյան հանճարով /Իս.,4,177/: Հինավուրց ամբոցը պատասպարված էր ամեն կողմից ... ամբողջուններով /Մուր.,4,8/:

Ինչպես փաստում են վիճակագրական ուսումնասիրության տվյալները, եռանդամ կրավորաձև կառույցի SPO շարադասական տարբերակը գրական հայերենի բոլոր վիճակներում եղել և հատուկ է մնում ամենասովորական, ոճականորեն չեզոք պատմողական խոսքին:

բ. Ենթակա → ներգործման խնդիր → ստորոգյալ (SOP) գծային հաջորդակալություն

Այս տարբերակը, բացառությամբ արևմտահայերենի, հայերենի գրեթե բոլոր գրական վիճակներում, դրսևորում է գործառական համարյա մույն ակտիվությունը. գրաբարում՝ 24, միջին հայերենում՝ 26, արևելահայ գրական լեզվում՝ 21: Ութն քանակապես այն զգալիորեն զիջում է նախորդին, սակայն մույնքան ակնհայտորեն էլ առանձնանում է մյուս չորս տարբերակներից իր գործառական ակտիվությամբ:

Օրինակներ՝ Երբեք այսպիսի գործք յումեթէ ի վերայ երկրի ոչ գործեցան /Բուզ.,-4,ԺԵ/: Մեր կեանքս քեզ նուաճեսցին /Ազաթ.,39/: Տեսիլ... ոչ առ յընկերէ պատմեալ /ԿՎՄ,40/: Այս այնչափ միայն առ ի յինէն քեզ տեսցի /ՅԳՊՀ,7/: Դու ի մնանէ ծնար /ՆՄԺԱՎ,200/: Դու ի մնանէ ընծայեցար /ն.տ.,203/: Լոյս ի լուսոյ ծնաւ /ԿԵՏ,129/: Եղբայրասպանությունը աստծուց և մարդկանցից անիծված է /Մուր.,4,158/: Գութանի խոփը ժանգից էր նեղվում /ՊՍԱԶ,86/: Դաշտ ու ձոր, լեռ ու անտառ հազարացի գորբերով ու հեղուակներով էին բռնված /Մուր.,4,73/: Դու այդ մարդով հակշտակված ես /Շիրվ.,-3,333/:

Մինչդեռ գրական արևմտահայերենում հիմնաբաղադրիչների SOP շարադասական տարբերակը ընդգծված ձևով ամենագործածականն է (ավելի քան 37%) մնացած բոլորից:

Օրինակներ՝ Տղաքը ձիթաստաններուն քովը քունի կը քաշուին /ՀՕԵ,255/: Աղջիկ մը շատ անգամ նոր հագուստներու կը խաբուի /ՀՊԵԺ,1,175/: Մկրտիչ եպիսկոպոս Տիգրանեան պօլսեցիներէն կ'անուանուի հրաշագործ /ն.տ.,2,236/: Աս ալ ձեր խօսքին զարնուած էր /ն.տ.,1,230/: Գիշերները դուրս ելնողներն հարբուխէ կը բռնուին /ն.տ.,4,479/: Ան քնռն... գայլերուն կը հաղթուէր /ԹԲԱԵ,106/: Թթերուն ճամբուն վրայ Տափան Մարգար կայծակէն զարնուած էր /ՀԵԱԳԱ,17/:

Անկասկած, այս տարբերակում ներգործման խնդրի՝ ստորոգյալին առաջադասվող դիրքը ոճականորեն ակտիվ է, այստեղ խնդիրը, որպես հաղորդվող մտքի կենտրոն, տրամաբանորեն ընդգծուն է, և սա առավել ցայտուն է հատկապես այն դեպքերում, երբ առաջադաս ներգործման խնդիրը անմիջապես հարում է իր լրացյալին (Տես «Դու ի մնանէ ծնար» կամ «Գութանի խոփը ժանգից էր նեղվում» և այլն):

Այսպիսով, հիմնաբաղադրիչների փոխդասավորության SPO և SOP տարբերակները միասին՝ քննության առնված բնագրային հատվածներում հանդիպում են գրաբարում՝ 58, միջին գրական հայերենում՝ 57, արևմտահայերենում՝ 62 և արևելահայերենում՝ 63 % հաճախականությամբ, ընդ որում նկատելի է նաև, որ նոր գրական հայերենը սույն տարբերակների գործածման աճի միտում ունի (արևելահայերենը հիմնականում ի հաշիվ առաջին, իսկ արևմտահայերենը՝ երկրորդ տարբերակի):

գ. Ստորոգյալ → ենթակա → ներգործման խնդիր (PSO) գծային հաջորդակալություն

Ըստ վիճակագրական տվյալների՝ այս տարբերակը հայերենի բոլոր գրական վիճակներում հանդես է գալիս գրեթե հավասարաչափ և կրկնակի (գրական արևելահայերենում՝ մույնիսկ եռակի) պակաս առաջին տարբերակից:

Օրինակներ՝ Սկսաւ սատակումն ի ժողովրդեան /Բ. Թագ.,ԻԴ/: Եղիցին ամենեքեան ուսեալք Յաստուծոյ /Յովհ.,Ձ/: Ի փայտուստ դարձցին նոքա յերեսաց ձերոց /Յուդ.,ԺԴ/: Ծանիցի Տէր Եզիպտացոցն /Եսայի,ԺԹ/: Որպէս վառեսցի եղեգն ի կայ-

ծականց /ն.տ.,Ե/: *Աներեցաւ աշխարհս* ամեն ի անօրէն *քորքմանէ* /ԺԵՀՉՀԱ,361/: *Լուսաւորի հոգի* քո կրկին *լույսով* սուրբ աւագանին /ԼՍԺԱՎ,263/: Եւ *կը զարնուի եղբայրն եղբօրէն* /ՎԹԵ,231/: *Գերվել են անցորդներ* քո ծով *գեղեցկութեամբ* /ՀՄՀԵՄ,209/: *Կեղեքվում է* իմ անտեր մնացած *երկիրը թշնամիներից* /Բ,7,247/: Ինչպես իզուր *խաբվել ես դու Սուտ խոսքերին* չար աղվեսի /ՀԹ,1,310/:

Ակներև է, որ վերոբերյալ նախադասությունների մեջ իր լրացյալից ենթակայով ընդմիջված ներգործման խնդրի դիրքը պետք է դիտել որպես տրամաբանորեն ընդգծված առաջադաս ստորոգյալի առկայությամբ նրա վերջադաս լրացման ոչ պակաս ընդգծում վիճակ, «իբրև անդամ, որի մասին իրագեկում է հաղորդվում»:⁷ Ասվածը վերաբերում է ոչ միայն եռանդամ, այլև երկանդամ (առանց ենթակայի) կրավորաձև կառույցներում ներգործման խնդրի՝ իր առաջադաս լրացյալից այլ անդամներով ընդմիջված վերջադասությանը, ինչպես օրինակ՝ Ի պարտութիւն մատնեցան *ի նոցանէ* /Ա.-Սակ.,Թ/: Որ ծածկեալն էր յամենայն յախտեանց *առ Աստուծոյ* /Ազաթ.,353/: Ի տղայութենէ սնեալ և ուսեալ ի կեսարացոց քաղաքին Գամբաց *ընդ* հաւատարիմ *վարդապետօք* /Բուգ.,4,Գ/: Չինչ մեծամեծ վաստակ արի՝ տանիլ տուի զինքն *հեղեղի* /ՅԴ,289/: Այս օրերս յաղթուեցաւ Միմոն անուն *բեռնակրէ մը* /ՀՊԵԺ,4,478/: Խիստ տարբերվում էր փողոցներում վազվզող հասակակիցներից /Շիրվ.,3,451/: Ամբողջովին մտասուզվեց զիշերվա իր լսած իրադարձությունների հիշողությամբ /ԶԴՄՆ,2,378/:

դ. *Ստորոգյալ → ներգործման խնդիր → ենթակա (POS) գծային հաջորդականություն*

Եռանդամ կրավորաձև կառույցում հիմնաբաղադրիչների փոխդասավորության այս տարբերակը, թեև խիստ սակավադեպ, սակայն վկայված է բոլոր գրական լեզվավիճակներում: Հատկապես այն դեպքերում, երբ քերականական ենթական եզրափակում է մնան նախադասությունը, ապա վերաձվում է տրամաբանորեն ընդգծված բառի:

Օրինակներ՝ *Սարտեսու ի նմանէ հարձն* իւր /Դատ.,ԺԹ/: Երկրորդ սիկառին հետ *կը տարուի մոմտութի Գօլօն* /ՀՕԵ,125/: *Չհամոզեցաւ* սակայն այս *ըստածներէն Էմիլիօն* /ՎՄՀԲ,156/: Գրքի էջերից *երազվում էր նրան* տխրամային *մի մարդ* /Զ,431/:

Տարբերակը համեմատաբար ավելի գործածական է (մոտ 12 %) արևմտահայերենում, որն ինչպես հայտնի է, մատնանշելու նպատակով ենթական հաճախ տանում է նախադասության ամենավերջը:⁸

ե. *Ներգործման խնդիր → ենթակա → ստորոգյալ (OSP) գծային հաջորդականություն*

Քիչ հանդիպող (մոտավորապես 8-10 %) շարադասական տարբերակ է, գերազանցապես օգտագործվում է իր լրացյալից ենթակայով (նաև այլ անդամներով) ընդմիջված առաջադաս ներգործման խնդրի ոճական ընդգծման նպատակով:

Օրինակներ՝ *Յանօրինաց մեք հալածիմք* /ԼՄՀՉՀԳ,6/: Եւ յայն *համբուրէ* ծերին *լռյս ծագեաց* մթան զիշերին /ԼԲՀԿ,286/: Չեմ այլոց *ձեռօք ես խաբուէր* /ն.տ.,303/: Մեծ ապարանքին վրայ իջնող *կայծակէն* կարծես ամեն *մարդ* շատ քիչ *հարուածուած էր* /ԵԵ,33/: *Չափազանցութիւններէ սիրտս կը խառնուի* /ՀՊԵԺ,390/: *Անձրկից ծառերը լվացվել էին, մաքրվել էին* /Բ,7,69/: *Արկերից* մեր վաշտում *մարդ չէր սպանվել* /ԲՀՄԶ,74/: Սև *ամպերով* երկնից *դեմքը քողարկվեց* /ՀՀ,92/:

զ. *Ներգործման խնդիր → ստորոգյալ → ենթակա (OPS) գծային հաջորդականություն*

Տարբերակը գործածության գրեթե մույն ակտիվությունն է դրսևորում, ինչ նախորդը, թերևս մի փոքր ավելի հաճախադեպ է (11-12 %), նաև առանձնահատուկ է նրանով, որ տրամաբանորեն ընդգծված են և՛ առաջադաս խնդիրը, և՛ սովորաբար՝ այսպիսի կառույցը եզրափակող ենթական:

Օրինակներ՝ *Չկամք գայթակղիցի եղբայրն* /Եզն.,4,ԺԲ/: *Մտաց իմանի գորտիւն* նորա /Եղ.,7/: *Ի սպանելոց* անտի *լցեալ եղեն հիմունք* երկրի մերում /Դև.,Պատմ.,276/: *Ի սպարարտութենէ լցցի անձն իմ* /Մաղմ., ԿԲ/: *ՅԱստուծոյ ուղեացին զնացք* նորա /Ա-

⁷ Ա. Մ ա ղ ս յ ա ն, Արևմտահայ և արևելահայ գրական լեզուներ. զուգադրա-տիպաբանական քննություն, Եր., 1985, էջ 294:

⁸ Այդ մասին տե՛ս Ա. Մարգարյան, *մույն տեղում*:

ռակ.,ԺԶ/։ *Ի տեսիլ մերձադրութեան նորա զգաստացան լկտիք /Եղ.,7/։ Ի կարճոյ հնարեցաւ վախճան նոցա /Իմաս.,ԺԳ/։ Ի քաղցրութենէն, երբարք, բռնկեր է պոկունքս .../ՆՍՀԿ,112/։ Այդ տեսիլքէն կը դողան դեռ հիմա միտքս ու հոգիս /ՎԹԵ,363/։ Բողոքին կողմէն արհամարհուած էր փնթի Մկուն /ՀԵԱԳԱ,247/։ Կաթնագոյն մի լույսով որողվել էր երկինքն ու քաղաքը /ԳՍԼԶ,426/։ Նրա ստեղծագործութիւններով դաստիարակվել են սերունդներ /Իս.,4,180/*

Եռանդամ կրավորաձև կառույցները, ինչպես իրավացիորեն նկատվել է արդի հայ քերականագիտութեան մեջ,⁹ իրենց գործածութեան ակտիվութեամբ ակնհայտորեն զիջում են երկանդամ կառույցներին։ Չնչին տարբերություններով հանդերձ՝ վերջիններս հայերենի բոլոր գրական վիճակները ներկայացնող բնագրային հատվածներում մեր հաշվումներով կազմում են դիտարկված կրավորաձև կառույցների 68-70 %։ Սրանցում առկա չէ կամ ներգործման խնդիրը, կամ ենթական, կամ երբեմն՝ ստորոգյալը։ Այսպիսի կառույցները հանդես են գալիս երկու հիմնաբաղադրիչների փոխդասավորութեան վեց տարբերակային դրսևորումներով, որոնք բոլորն էլ, իհարկէ միանգամայն տարբեր հաճախականություններով, բայց վկայված են հայերենում։

ա. Ենթակա → ստորոգյալ (SP) գծային հաջորդականություն

Կրավորական բայերը շատ ավելի հաճախ, քան ներգործականները, խոսքում հանդես են գալիս առանց իրենց սեռի խնդրի։ «Կրավորական կառուցվածքի նախադասությունը...լայն հնարավորություն ունի միշտ կամ համարյա միշտ չիշատակելու գործողություն կատարողին՝ անգամ այն դեպքում, երբ այդ գործողություն կատարողը հայտնի չէ խոսողին»։¹⁰ Առհասարակ նկատելի է, որ «ներգործող խնդիրը սովորաբար բառական արտահայտություն չի ստանում այն դեպքում, երբ հայտնի է խոսքաշարից կամ անկարևոր է, հարկ չկա այն շեշտելու, երբեմն էլ կարող է լինել անհայտ»։¹¹ Ի դեպ, ներգործման խնդրի բացակայությունը կրավորաձև կառույցը կազմությամբ նույնացնում է երկանդամ կրավորաձև չեզոք կառույցների հետ։ Մակայն հասկանալի է, որ այդ նույնացումը զուտ ձևական է, որովհետև խնդրի չգոյության (այսպես ասած՝ զրո խնդրի) դեպքում բայը երբեք էլ չի դադարում կրավորական սեռին պատկանելուց, ուրեմն նաև ներգործման խնդիր ունենալու հնարավորությունից, բոլորովին այլ է նրա հարաբերության բնույթը իր ենթակային հետ, որն, ի տարբերություն չեզոք կառույցի ենթակայի, «ինքը չի ստեղծում բայինաստով դրսևորվող հատկանիշ, այլ այդ հատկանիշը կրում է իր վրա», այդ պատճառով էլ «մեր մեջ առաջանում է այն պատկերացումը, որ...գործողությունը կատարել է ինչ-որ մեկը, որը տվյալ նախադասության մեջ չի արտահայտված»,¹² բայց կարող է ի հայտ գալ։ Այնուամենայնիվ երկանդամ կրավորաձև կառույցներում շատ դեպքերում ներգործման խնդիրը չի կարելի վերականգնել, որովհետև նրա պատկերացումը խիստ անորոշ և ընդհանուր է («Դրա համար մեծ ջանքեր են պահանջվում»։ «Երկրի հարստությունները անխղճորեն վատնվում են»։ «Ընդերքը լավ չի ուսումնասիրվում»)։

Ենթակայով և ստորոգյալով երկանդամ կրավորաձև կառույցի SP շարադասական տարբերակը գործածության բավականին լայն շրջանակներ ունի (62-64 %) մեր գրական լեզուների՝ հատկապես արտահայտչական գունավորումից զուրկ պատմողական, գործնական, պաշտոնական կամ գիտական ոճերում։

Օրինակներ՝ Եւ *համբաւ* գեղեցկութեան աղջկանն ընդ վայրսն *տարածեցաւ* /Բուգ.,4,ԺԵ/։ *Կոյր գրկի* ի ճառագայթից արեգական, և *տգիտութիւն գրկի* ի կատարեալ կենաց /Եղ.,14/։ *Բանն հաստատեսցի* /Եզն.,1,ԺԸ/։ *Երկինք շրջիցին* /ն.տ.,2,ԻԵ/։ *Անունը մոռացվել է*, բայց գործը *հիշվում է* /Իս.,3,322/։ Նրա *հրավերը ընդունվեց* ուրախությամբ /ՍԳ,54/։ Ամբողջ կյանքը *նա չարչարվել է* /ԳԼՆ,67/։

բ. Ստորոգյալ → ենթակա (PS) գծային հաջորդականություն

Տարբերակը, նախորդին հակառակ, ունի ոճաարտահայտչական նկատելի գունավորում, համեմատաբար քիչ գործածական է (մոտ 36-38 %), և նրանում հատկա-

⁹ Տե՛ս Մ. Մասարյան, *նշվ. աշխ., էջ 135*; Հ. Հարությունյան, *նշվ. աշխ., էջ 177* և *ուրիշներ*։
¹⁰ Մ. Ա ս ա տ ր յ ա ն, *նշվ. աշխ., էջ 136*։
¹¹ Հ. Հ ա ր ո թ յ ու ն յ ա ն, *նշվ. աշխ., էջ 177*։
¹² Մ. Ա ս ա տ ր յ ա ն, *նշվ. աշխ., էջ 138*։

պես ստորոգյալի առաջադաս ու որոշ չափով մաս ենթակայի վերջադաս դիրքերը տրամաբանորեն ընդգծում են, ինչպես օրինակ՝ *Ծածկեսցի խորհուրդ* ամբարշտութեանը /Եղ.,10/: *Յայտնեցաւ խորամանկութիւն* խորհրդոյն /ն.տ.,16/: *Տոնեալ լիցի քեզ քազաւորութիւնն* ինն հազար ամի /Եզն.,2,Ա/: *Հեռու հորիզոնում նշմարվում էր Ազատ լեռը* /ԳԼՆ,31/:

«Կրավորաձև կառույցը ենթական «ազատելով» «գործող լինելուց», ստեղծում է բարենպաստ շարահյուսական պայմաններ այն չարտահայտելու համար»¹³ Ձեղչված ենթակայով կամ անենթակա երկանդամ կրավորաձև կառույցները, թեև քիչ չեն հանդիպում, սակայն առանց ներգործման խնդրի երկանդամ կրավորաձև կառույցների համեմատությամբ ավելի սակավաթիվ են: Եվ եթե վերջիններս կազմում են բնագրային հատվածներում դիտարկված այդպիսի կառույցների շուրջ 60%, ապա առաջինները, որ իրենց զույգ դիրքային տարբերակներով գրեթե հավասարաչափ են գործածական հայերենի բոլոր գրական ձևերում, միայն 36 %:

ա. Ստորոգյալ → ներգործման խնդիր (ՊՕ) գծային հաջորդականություն

Երկու շարադասական հիմնաբաղադրիչներ ունեցող այս տարբերակին հայերենի բոլոր գրական վիճակներում էլ բնորոշ է պատմողական չեզոք ոճը, հանդարտ շարադրանքը, այն երբեմն էլ ունի նախադասության վերջը տարված ներգործման խնդրի բավականին ակներև տրամաբանական ընդգծվածություն:

Օրինակներ՝ *Տապալէր երկդիմի մտօք* /Եղ.,16/: *Ոչ զգեցցին ի գործոց* ձեռաց իրեանց /Եսայի,ԾԹ/: *Ծածկեալ իցէ յամեն նորա* /ԹԻԽ,Ե/: *Օրինեցաւ և դրուատեցաւ ի հեռաւորաց և ի մերձաւորաց* /ԹԱՊՏԱ,3,ԺԳ/: *Անիծած լինա* սուրբ *Յարութենէ* /ԺԵՀՀԶԲ,449/: *Ո՛ր մահու մատնեցաւ յիր արարողէն* /ՀԵ,192/: *Կը դիմաւորուի խոշոր կնիկէ մը* /ՀՊԵԺ,3,189/: *Հիասթափուեցան* գաւառին *կեանքէն* /ՇՇ,1,133/: *Հափշտակված զմայլանքին* կախարդական քո երգի... /ՀԹ,2,154/: *Կրոնվեր* կամուրջի գիշերային *պահակներից* /Բ,7,18/:

բ. Ներգործման խնդիր → ստորոգյալ (ՕՊ) գծային հաջորդականություն

Տարբերակն իր հաճախականությամբ բնագրային հատվածներում քիչ է զիջում նախորդին: Ստեղծում է գեղարվեստական ոճ, արտահայտչական գունավորումով հարուստ խոսք՝ խնդրի հատկապես նախադասության սկիզբը զբաղեցնող դիրքի շնորհիվ, ինչպես օրինակ՝ *Յամենայն հողմոյ շարժի* և *յամենայն բանէ խռովի* և *յամենայն իրաց դողայ* /Եղ.,14/: *Ի բերանոյ քումմէ դատեցայց* /Դուկ.,ԺԹ/: *Հազարացոց ազգէն գերեցաք*, ճաղաքայից *սրէն խոցեցաք* /ԽԿ,130/: *Մեր ազգայիններէն մեկէն վնաս տեսած է* առուտորի մէջ /ՀՊԵԺ,4,412/: *Անհաղթահարելի ուժից մղվում էր* դեպի աղքատիկ բնակարանը /Շիրվ.,3,245/:

Հանդիպում են մաս երկանդամ կրավորաձև կառույցներ՝ հիմնաբաղադրիչների գծային հաջորդականության ՏՕ և ՕՏ տարբերակներով (ստորոգյալի զեղչման դեպքում): Ի տարբերություն մասն կառույցներում հիմնաբաղադրիչների փոխդասավորության վերը քննված չորս տարբերակների, սրանցում ենթակայի և ներգործման խնդրի փոխդասավորությունը (ՏՕ կամ ՕՏ) գերազանցապես որոշվում և կարգավորվում է խոսքային իրադրությամբ՝ անմիջապես նախորդող լրիվ (առանց ստորոգյալի զեղչման) եռանդամ կառույցում այդ հիմնաբաղադրիչների շարադասության գոյություն ունեցող ձևի պատճենմամբ :

Օրինակներ՝ *Անուշավան կը* տանջուէր *խղճի խայթէն, հայրը՝* անորոշութեան *զգացումէն*: *Նա* մոռացվել էր *իրեն ճանաչող մարդկանց կողմից, սրանք էլ՝* երկի իրենց *աստծուց*: *Անախորժ մտքերով էր* շրթայված *մարմինը*, և ունայն *հույսերով՝ հոգին*:

Բնագրային հատվածներում երբեմն կան մաս մեմանդամ կրավորաձև կառույցներ, որոնցում ենթակայի և ներգործման խնդրի զեղչման պատճառով հիմնաբաղադրիչներից առկա է միայն կրավորական սեռի բայ – ստորոգյալը՝ մեմակ կամ իր այլ լրացումների, երբեմն մաս նախադասության անդամ չհանդիսացող բառերի հետ:

Օրինակներ՝ *Գալարէր* իբրև զօճ բունաւոր /Եղ.,16/: *Ձի այրիս, զի բորբոքիս* /ն.տ.,7/: *Ցանեալ ցրուեցան* /ն.տ.,119/: *Կը հալածուէր* անխղճորեն /ԹԲԱԵ,58/: *Վերջապես գտնվեց* /ԳԳՎ,187/: *Երկի պիտի կառուցվի* կրկին / Շիրվ., 52 /:

¹³ *Проблемы теории грамматического залога, Л., 1978, стр. 21.*

Միանգամայն հասկանալի պատճառով (առկա է հիմնաբաղադրիչներից միայն մեկը) այսպիսի կրավորաձև կառույցները հիմնաբաղադրիչների փոխդասավորության տեսակետից բնականաբար որևէ հետաքրքրություն ներկայացնել չեն կարող:

Ի մի բերելով սավաճը կրավորաձև կառույցներում հիմնաբաղադրիչների շարադասական տարբերակների՝ հայերենի տարբեր վիճակներում ունեցած դրսևորումների վերաբերյալ, կարելի է դրանց վիճակագրական ուսումնասիրության արդյունքների հիման վրա արձանագրել.

- Հայերենում կենսունակ են եռանդամ և երկանդամ կրավորաձև կառույցների բոլոր տասներկու շարադասական տարբերակները:

- Երկանդամ կրավորաձև կառույցներն իրենց գործածությամբ ակնհայտորեն գերազանցում են եռանդամ կառույցներին. հայերենի բոլոր գրական վիճակները ներկայացնող բնագրային հատվածներում մեր հաշվումներով դրանք կազմում են դիտարկված բոլոր կրավորաձև կառույցների 68-70 %-ը: Ընդ որում, երկանդամ կառույցներում հիմնաբաղադրիչների փոխդասավորության վեց տարբերակներից առավել ակտիվը երկուսն են՝ SP և PS՝ համատեղ 60 % հաճախականությամբ:

- Եռանդամ կրավորաձև կառույցների մեջ շարադասական հիմնատարբերակները երկուսն են՝ SPO և SOP՝ դրանցից առաջինի, իբրև սովորական, գերազանցապես ոճականորեն չեզոք շարադասության տարբերակի, նկատելի գերակշռությամբ:

- Հայերենի բոլոր ժամանակային կտրվածքներում եռաբաղադրիչ կրավորաձև կառույցների մեջ ակնհայտորեն գերիշխողը ներգործման խնդրի՝ ստորոգյալին հաջորդող դիրքն է՝ 65 % գործածական հաճախականությամբ: Ներգործման խնդրով երկանդամ կրավորաձև կառույցներում խնդրի ետադասությունը նույնչափ ցայտուն դրսևորում չունի (ընդամենը 56 %):

Համառոտագրություններ

Ագաթ. - «Ազաթանգեղայ Պատմութիւն Հայոց», Թիֆլիս, 1914:

ԱԾՄՉՄ - Ա.Ծատուկյան, Մանկություն չունեցող մարդիկ, Երևան, 1963:

Բակ. - Ա.Բակունց, Երկեր, Երևան, 1975:

ԲՀՄՉ - Բ.Հովսեփյան, Սերմնացանները շվեդադարձան, Երևան, 1962:

Բուզ. - «Փաստոսի Բիզանդացոյ Պատմութիւն Հայոց», Թիֆլիս, 1912:

ԳԲՆ - Գ. Բաբկենց, Նորեկ, Երևան, 1961:

ԳՄԼՁ - Գ. Մահարի, Լռության ձայնը, Երևան, 1962:

ԴԴՎ - Դ. Դեմիրճյան, Վարդանանք, Երևան, 1988:

ԵԵ - Երուվսան, Երկեր, Երևան, 1980:

Եզն. - Եզնկայ Կողբացոյ «Եղծ աղանդոց», Թիֆլիս, 1914:

Եղ. - Եղիշէի «Վասն Վարդանայ և Հայոց պատերազմին», Երևան, 1957:

ԶԳՀ - Զ. Գալսեփեարյան, Հասկարաղ, Երևան, 1965:

ԶԴՄՆ - Զ.Դարյան, Սայաթ-Նովա, 1-2, Երևան, 1960-1963:

ԹԱՊՏԱ - Թովմայի վրդ. Արծրունույ «Պատմութիւն տանն Արծրունեաց»:

ԹԲԱԵ - Թղկատինցի, Լ.Բալաշյան, Առանձար, Երկեր, Երևան, 1982:

ԺԵՀՉՀԱ - ԺԵ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, մասն Ա, Երևան, 1955:

ԺԵՀՉՀԲ - ԺԵ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, մասն Բ, Երևան, 1958:

Իս. - Ավ. Իսահակյան, Երկեր, 1-4, Երևան, 1988:

ԽԿ - Խաչատուր Կեչառեցի, Երևան, 1958:

ԾԵ - Ծերենց, Երկեր, Երևան, 1957:

ԿԵՏ - Կոստանդին Երզնկացի, Տաղեր, Երևան, 1962:

ԿՎՄ - Կորյուն, «Վարք Մաշտոցի», Երևան, 1941:

ՀԵ - Հովհաննես Երզնկացի, Երևան, 1958:

ՀԵԱ - Համաստեղ, Երկեր, Ա, Պեյրուք, 1966:

ՀԹ - Հովհ.Թումանյան, Երկեր, Երևան, 1998:

ՀՀ - Հովհ.Հովհաննիսյան, Երկեր, Երևան, 1959:

ՀՊԵԺ - Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, 1-10, Երևան, 1962-1979:

ՀՄՀԵՄ - Հ.Մահյան, Հայաստանը երգերի մեջ, Երևան, 1962:

ՀՕԵ - Հ.Օջակյան, Երկեր, Երևան, 1979:

Ղև., Պատմ. - «Պատմութիւն Ղևոնդայ մեծի վրդ. Հայոց», Սանկտ-Պետերբուրգ, 1887:

ՄՀՁՄ - Մխիթարայ Հերացոյ Ձերմանց մխիթարութիւն, Վենետիկ, 1831:

Մուր. - Մուրացան, Երկերի ժողովածու, 1-7, Երևան, 1961-1965:

ՅԴՊՀ - Յովհաննու կաթողիկոսի Դրասխանակեղտոյ «Պատմութիւն Հայոց», Թիֆլիս, 1912:

ՆԴ - Նար-Դոս, Երկերի ժողովածու, Երևան, 1989:

ՆՄԺԱՎ - Ն.Մառ, Ժողովածոյք առակաց Վարդանայ, մաս Բ, 1894:

ՆԷՀԿ - Նահապետ Քուչակ, Հայրենի կարգաւ, Երևան, 1957:

Շիրվ. – Շիրվանգադե, Երկերի ժողովածու, Երևան, 1981:

ՇՇ – Շ.Շահնուր, Երկեր երկու գրքով, 1, Երևան, 1963:

Չ – Շղ.Չարենց, Երկեր, Երևան, 1996:

ՊԱԳ - Պատմության Առաքել վրդ. Դավրիժեցայ, Վաղարշապատ, 1896:

ՊՄԱԶ - Պ.Մակ, Անլուսի զանգակատուն, Երևան, 1969:

ՎԹԵ - Վ.Թերեյան, Երկեր, Երևան, 1988:

ՎՄՀԲ - Վ.Մավյան, Հայու բեկորներ, Երևան, 1967:

Բ – Բաֆֆի, Երկերի ժողովածու, 1-10, Երևան, 1977-1984:

ՖԳ - Ֆրիկ, Գիան, Նյու Յորք, 1952:

Մ. Գրքի /Աստուածաշունչ: մատենա հնոց և նորոց Կտակարանաց, Կ. Պոլիս, 1895/ համառոտագրությունները՝ Առակ.-Առակը Սողոմոնի, Ա.Մակ.-Առաջին Մակարայեցոց, Ա.Մնաց.-Առաջին Մնացորդաց, Բ. Թագ.-Երկրորդ Թագաւորաց, Դ.առ. -Գիրք Դատաւորաց, Յայտն. – Յայտնութիւն Յոհաննու, Յովհ.-Սրբոյ Ավետարանիս Յիսուսի Զրիստոսի ըստ Յովհաննու և այլն:

ВЗАИМОРАСПОЛОЖЕНИЕ ОСНОВНЫХ КОМПОНЕНТОВ КОНСТРУКЦИЙ СО СТРАДАТЕЛЬНЫМ ЗАЛОГОМ В АРМЯНСКОМ ЯЗЫКЕ

_____ Резюме _____

_____ С. Айрапетян _____

На основе статистических данных богатого материала языковых под-
ленников проводится сравнительный анализ всех возможных вариантов
взаиморасположения основных компонентов конструкций со страдательным
залогом в габаре, средневековом и современном литературных языках,
фиксируется активность и частотность применения каждого типа этих
конструкций, проводится их классификация с учетом порядка составных
компонентов по их стилистически нейтральной или стилистически и
эмоционально окрашенной значимости